

BİR OSMANLI KADINININ KALEMİ: AHMET MİTHAT'IN 'FAZIL VE FEYLESOF KIZI'NIN FELSEFE TARİHİ¹

Duygu OYLUBAŞ KATFAR*

ÖZET

19. yüzyıl ve sonrasında şekillendiren, kadın yazarların öncüsü olan, Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım, 'yazar kadın' algısı üzerine tartışmalara sebep olan biridir. Eğitim, evlilik, felsefe, çalışma hayatı, kültür ve medeniyet, din konularında makaleler ve romanlar yazmıştır. Fatma Aliye Hanım'ın düşünce dünyası ele alındığında Osmanlı kadınına kapalı toplumun dışına çıkararak bir kadının başaracağına inanılmayan uğraşlara uygulama alanı oluşturduğu görülmektedir. Makaleleri ile çağdaşı olan kadınlara yol göstermesi, yazma konusunda kadınları cesaretlendirmesi bakımından Osmanlı basın hayatında yer edinmiştir. Ahmet Mithat Efendi 'Fazıl ve Feylesof Kızım' dediği Fatma Aliye Hanım'ın tüm bu uğraşlarına katkı sağlamasıyla bilinir. Ancak o bir yandan da Fatma Aliye Hanım'a mektuplarında müdahale etmiştir. Bu mektuplar, Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki karakter ve olay örgüsüne müdahalelerin yanı sıra onun şiir yazmasına ve felsefeyle ilgilenmekten menedilmesine neden olmuştur. Ahmet Mithat Efendi, mektuplarında 'feylesof', 'hakîm', 'hekîm' gibi sözcüklere açıklık getirerek kadınların felsefe ile uğraşmasının sakıncaları üzerinde durmaktadır. Fatma Aliye Hanım ise düşünen bireylerin sadece erkek cinsinden olmadığını ispat etmek ister. Ancak Ahmet Mithat Efendi'nin onu etkilemesi ile Fatma Aliye Hanım felsefe tarihi yazmaya yönelir. Fatma Aliye Hanım Batı ile Doğu filozoflarını değerlendirirken İslamiyet'i müdafaa etmektedir. Felsefenin erkek uğraşı olarak görülmesine karşılık, var olan kadın filozofları ortaya koyar. Fatma Aliye Hanım'ın bir Osmanlı kadını olarak bu birikime sahip olması, Batı'nın oryantalist düşünce biçimine gem vurmaktadır. Hem Osmanlılığın hem de İslam'ın yükselmesinde toplumun yarısını oluşturan kısım olarak üstlenilen görevler yerine getirilmiş olacaktır. Çalışmada Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye Hanım'ın felsefe konusundaki mektupları ile Fatma Aliye Hanım'ın felsefe ile ilgili eserlerindeki görüşleri karşılaştırılacaktır. Böylece felsefe tarihinde ve felsefe tarihi yazımındaki yeri sorgulanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye, Ahmet Mithat, felsefe, kadın.

AN OTTOMAN WOMAN'S PERSPECTIVE: THE PHILOSOPHY HISTORY OF AHMET MİTHAT'S 'VIRTUOUS AND PHILOSOPHER DAUGHTER'

ABSTRACT

Fatma Aliye, the daughter of Ahmet Cevdet Pasha shaping the 19th century and later, being a pioneer for woman authors caused the discussion over the perception of a 'woman author'. She has written articles and novels on education, marriage, philosophy, business life, culture, civilization, and religion. Considering Fatma Aliye's thought of mind, it is seen that she created a field of application for the endeavors that a woman cannot achieve by putting Ottoman women out of the closed society. She had a place in the press during the Ottoman Empire in terms of leading women of her

¹ Bişkek'te 24-26 Nisan 2014 tarihinde yapılan VI. Uluslararası Genç Türkologlar Sempozyumu'nda sunulan "Bir Osmanlı Kadınının Kaleminden Felsefe Tarihi" başlıklı bildirinin genişletilmiş makale hâlidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: duygu.oylubas@kapadokya.edu.tr ORCID: 0000-0003-2511-9844

contemporaries and encouraging them to write with her articles. Ahmet Mithat is known for contributing to all these efforts of Fatma Aliye and he called her 'Fazıl and Feylesof Kızım' (my philosopher daughter). However, he also intervened with her letters. In addition to interfering with the character and plot of Fatma Aliye's novels, these letters, caused her to be banned from writing poetry and engaging in philosophy. Ahmet Mithat emphasizes the drawbacks of women dealing with philosophy by clarifying words such as 'philosopher', 'judge', 'physician' in his letters. Fatma Aliye would like to prove that thinking individuals are not just males. However, with the influence of Ahmet Mithat, Fatma Aliye tended to write the history of philosophy. Fatma Aliye defends Islam while evaluating the Western and Eastern philosophers. Even though philosophy is seen as an occupation of men, she reveals the existence of female philosophers. The fact that Fatma Aliye has this experience as an Ottoman woman curbs the orientalist way of thinking of the West. The duties undertaken as part of the half of the society in the rise of both Ottomanism and Islam will have been fulfilled. The aim of the study is to compare Ahmet Mithat and Fatma Aliye's letters on philosophy and Fatma Aliye's views on philosophy. Thus, the place of her in the history of philosophy and in the historiography of philosophy will be questioned.

Keywords: Fatma Aliye, Ahmet Mithat, philosophy, woman.

Giriş

Fatma Aliye Hanım, Osmanlı kadınları içinde ilk roman yazarı ve ilk çevirmen olarak tanınmıştır. Onun, kendinden önce bir roman denemesi olan Zafer Hanım ve Alfred de Musset'ten çeviri yapan Nigâr Hanım'a rağmen öncü sayılması, istikrarlı ve çok yönlü bir yazma çabasının olmasından ileri gelmektedir. Fatma Aliye Hanım'ın babası Ahmet Cevdet Paşa ve akıl hocası Ahmet Mithat Efendi'nin desteği ile yetişmiş ve yazdıklarını yayımlama imkânı bulmuştur. Onun Türk ve Müslüman kültür, medeniyet, felsefe ve tarihine katkıda bulunmuş olması önemlidir. Osmanlı basın hayatında kadınlara örnek olması, edebî eserlerinde toplumun faydası için çabalaması onu öncü yapmaktadır. Dönemi itibari ile erkeklerin denetiminde yazma uğraşına devam etmiştir. Başlangıçta eşi Faik Paşa onun kendinden üstün olduğunu hazmedemeyerek okuduklarına müdahale etmiştir. Kardeşi Ali Sedat, Ahmet Mithat Efendi tarafından yazılan biyografinin² yayımına engel olmaya çalışmıştır. Yazılarının 'bir kadın'³ın kaleminden çıktığına

² Ahmet Mithat Efendi'nin Fatma Aliye Hanım için yazdığı *Fatma Aliye Hanım Yahud Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti* adlı biyografik-otobiyografik eserden söz edilmektedir.

³ Fatma Aliye Hanım'ın ilk imzasının 'Bir Kadın' olması sebebiyle bu tabir önem kazanmaktadır. Hatta makalenin başlığında da bu ibareye dikkat çekmek için Fatma Aliye ismi kullanılmamıştır. "Türk edebiyatında kendi imzasıyla bir kitap yayımlama cesaretini gösteren ilk kadın Fatma Aliye Hanım'dır. *Muhadarat* (1892) Fatma Aliye'nin açık imzasıyla yayımlanır. Ancak o da *Muhadarat*'a kadar yayımladığı kalem tecrübelerinde, devrin henüz kadın imzalarına alışık olmaması sebebiyle kendini gizlemeyi seçmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın yayına çıkan ilk eseri 1889 tarihli Meram tercümesidir. Bu tercümede 'Bir Kadın' imzasını kullanır. Bundan sonra Euler'den çevirdiği makalelerde yavaş yavaş kendi kimliğini kullanmaya başlayacaktır. "Bir Prenses Tedris-i Ulum" (16 Eylül 1890) ve "Ayler'in Prenses Üçüncü Mektubu" (18 Eylül 1890)'da 'Mütercime-i Meram Aliye'; "Mevadd-ı Fenniye: Euler'in Prenses Birinci Mektubu" (27 Eylül 1890)'nda ve "Sürat: Euler'in Prenses İkinci Mektubu" (7 Ekim 1890)'nda 'Aliye'; "Sürat: Euler'in Prenses Yirmi Birinci Mektubu" (8 Ekim 1890)'nda 'Fatma Aliye' imzalarını kullanır. Fakat 1891 yılında Ahmet Mithat Efendi ile birlikte yazdıkları *Hayal ve Hakikat* romanında tekrar 'Bir Kadın' imzasına döner.

inanılmamış; kardeşi, babası ya da Ahmet Mithat Efendi'nin yazdığı zannedilmiştir. Fatma Aliye Hanım, kendi çocuklarına yol gösterici olamasa da kendinden sonra gelen kuşağın yetişmesine ortam hazırlamıştır.⁴

Ahmet Mithat Efendi ise Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında toplumun ahlakını bozacak yerlerin değiştirilmesi, şiir yazmaktan vazgeçmesi, felsefeden daha ciddi eserlerle uğraşması gerektiği gibi fikirlerle ona müdahale etmiştir. Felsefe tarihi; felsefe ve tarih disiplinini birlikte barındıran ancak Ahmet Mithat Efendi'ye göre felsefeden daha kesin çizgileri olan bir alandır. Bu sebeple onu felsefe tarihi yazmaya yönlendirmiştir (Oylubaş, 2014: 60).

Ahmet Mithat Efendi ile Fatma Aliye Hanım'ın Felsefe Kavramına Yaklaşımı

Felsefenin İslam dünyasına girişinin Yunancadan yapılan çevirilerle olduğu fikri yaygındır (Bayrakdar, 1988: 122). Fatma Aliye Hanım buna katılmaz ve Babil, Hindistan, Mısır'da felsefenin doğduğunu ancak insanlara Yunanlılar aracılığıyla yayıldığını dile getirir (Fatma Aliye Hanım, 1899a, s. 2). İslam felsefesi ile Batı'nın tanışması için ise

“İtalya, İspanya ve Güney Fransa'daki ilim meraklısı olan kişilerin İslam medreselerine gelerek eğitim görmeleri gösterilebilir. Bu faaliyet 1130-1150 tarihleri arasında İspanya'da başlamıştır. Tuleytula Başpiskoposu Raymond, İslami eserlerin Latinceye çevirisini arzu etmiş ve bunun için bir tercüme bürosu kurmuştur. Bu okulun başına Dominic Gundisalvi'yi getirerek Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd'ün eser ve fikirleri Batı âlemiyle tanışmıştır” (Çubukçu, 1981: 58).

Batı'ya geçen bu fikirlerin 19.yy'da Osmanlı toplumu tarafından Batı'nın üretimiymiş gibi değişmiş bir hâlde alınmış olduğu düşünülür. Ahmet Mithat Efendi bu bakımdan kendi toplumunun geri görülmesine karşı çıkmaktadır. Onun fikirleriyle yetişen Fatma Aliye Hanım da bu sayede yazıları ile İslam'a ve Doğu'ya karşı saldırılara cevap vermektedir.

Ahmet Mithat Efendi, felsefeyi bir nevi pusula olarak görmektedir. Tarihi olarak felsefe ona göre; en eski alanlardan biridir. Felsefe, doğru bilgiyi aramaktır. Bu bilgi de Ahmet Mithat Efendi'ye göre hikmettir ve Batı'ya göre felsefe adını almıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin yeni felsefe dediği alan ise materyalizm ve pozitivistliği benimseyenlerin bilgisidir. Ahmet Mithat Efendi onlar için ‘maddiyun’ tabirini uygun görmektedir ve yeni felsefenin tabiatı ve maneviyatı yıkmasına karşıdır (Görkaş, 2010: 79). Felsefenin insan zihninin rehberi olması bakımından Ahmet Mithat Efendi'ye göre hikmet Kur'an ve İncil'le ilişkilendirilerek pek çok kez tanımlanmıştır. Onun Zeynep Uysal tarafından Latin harflerine çevrilmiş *Schopenhauer'in Hikmet-i Cedidesi* başlıklı kitaptaki eleştirel yazılarından

Muhadarat romanı ise ‘Mütercime-i Meram’ gibi herhangi bir sığata ihtiyaç duymaksızın kendi adını kullandığı ilk telif eseri olur.” (Oylubaş, 2014: 30)

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Oylubaş, D. (2014). Fatma Aliye Hanım'ın Düşünce Dünyası. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

“Hikmet ve Hakîm”de de ‘eşyayı ve yaratılışını son derece iyi bilme’ anlamına gelen kavramın insan üzerinden ‘varlığı bilmek ve hayırlı işler yapmak’ (Uysal, 2016: 32) şeklinde karşılık bulduğu anlatılır. Bu tanımlarda Schopenhauer üzerinden verdiği örnekler içerisinden de vurgulamak istediği şey, hikmetin her şeyin doğrusunu söyleme ve söylediğini o şekilde tecrübe etme olduğudur. Böylece bilgi ve bilgiyi uygulamaya geçirmede felsefenin temellendirilebileceği ortadadır (Uysal, 2016: 36). Mithat Efendiye göre; felsefenin maddiyata hapsolmesi ve insanların tabiat ve maneviyatına yönelik ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi ile nefsin ön planda tutulacağı, bu durumun da toplum ahlakı ve inancını hakiki bilgiye götürmeyeceği açıktır. Bu sebeplerle felsefe uğraşında bulunmak ve hakkında konuşmak tehlikeli olabilmektedir.

Mithat Efendi ‘Mütercime-i Meram’ diye hitap ettiği Fatma Aliye Hanım’a yazdığı 7 Mart 1306 tarihli mektubunda ‘feylesof’, ‘hakîm’ ve ‘hekîm’ kelimelerine değinerek felsefe konusunu ele almak ister. ‘Feylesof’ kelimesi için yanlış anlaşılan anlamları tespit eden Ahmet Mithat Efendi, bu kelime kullanıldığında derya-dil, laübali-meşrep, itikatsız, dinsiz bir adamın varlığının anlaşıldığını dile getirmektedir. ‘Hakîm’ denildiğinde de ilk olarak ‘doktor’ kelimesinin akla geldiğinden söz eder. Bu ilk izlenimi ortadan kaldırmak için ‘doktor’ anlamındaki ‘hakîm’in ‘hekîm’ şeklinde yazılma zorunluluğunun doğduğunu belirtir. ‘Hikmet’ kelimesine yanlış anlam verilmesi de bu yüzdendir (İnceoğlu-Berktaş, 2011: 15). Ahmet Mithat Efendi Kamûs-ı Türki’den ‘hikmet’ kelimesinin anlamını ele alarak ‘hakîm’ kelimesi ile ‘allâme’ kelimesinin eş anlamlı olmadığını ifade eder. Bu konuya değinmeden önce ‘feylesof’ kelimesini tartışmaya açar. Feylesofun bilindiği anlamlar dışında kayıtsız değil en kayıtlı adam olduğu, gönlü geniş değil yüreği dar, içi sıkıntılı, titiz, meraklı, gizli olanı ortaya çıkarmaya çalışan, ağırbaşlı, en dindar adam olduğunu ifade eder. Yine ‘Feylesof’ kelimesinin ‘filo’ ve ‘sofos’ yani Yunanca’da seven ve akıl anlamlarından türediğini vurgular. Fisagor’un bu terim için ‘hubb-ı akl’, ‘hubb-ı ilm u irfan’ anlamına gelen ilim ve irfana bağlılık kelimelerini kullandığını hatırlatır (İnceoğlu-Berktaş, 2011: 17).

Mithat Efendi aynı mektupta feylesof unvanının kullanımında ilimler ve fenleri dörde ayırmaktadır: Mantık, matematik, fizik ve ahlak.

“... birincisinde natıkıyet-i beşeriyeyi ikmal edecek fûnûn ve ikincisinde mevalid-i tabiyenin fevkinde yani cismaniyet suretindeki mevcudiyetin üst tarafında taakkulat ve teemmülat ile vasıl olunacak fenler (ilahiyata müteallik şeyler) ve üçüncüsünde cismaniyet âleminde mevcut mevalid-i tabiye (ecram-ı semaviye bile dâhil olduğu halde) ve dördüncüsünde men’ani’l-fesâd ve men’li-kasdi’l-islâh ve fi’lü’l-hayrâtı istihsal ve itmam eyleyecek fûnûn (edebiyat, hüsn-i ahlak, tedbir-i menzil, ekonomi, politik, hukuk ve kavanin) dâhil idiler.” (İnceoğlu-Berktaş, 2011:18).

Görüldüğü üzere filozof sayılmak için bu ilimleri tahsil etmek gereği vardır. Nazari ve pratik felsefenin bilinmesi ve ikisi arasında sentez kurulması önem arz etmektedir.

Ahmet Mithat Efendi, terimler üzerindeki değerlendirmelerine devam eder ve Diderot'un 'fuzala', 'âlim', 'allâme' ile 'hakîm' ve 'feylesof' kavramları arasında bulunduğu farklardan da söz açar. Mevcut bilgiyi kazanmış olanların âlim olduğu ve âlim olanın sadece bildiği şeyler üzerine konuştuğu; hakîm ve feylesofun ise her hükmün yanına niçin sorusu eklediği açıklanır. Ahmet Mithat Efendi'ye göre asıl olan ilimdir. İlim olmayınca hikmet tabakasında fayda bulunmaz. Bu nedenle genç felsefecilerin ilimsiz hikmetle uğraşmamaları gerektiğini öğütler. "Halbuki böyle benceler, senceler, bizceler, onlarcalar ilm sayılabilirler mi? Bence su taştan ve hava sudan ağır diye iddia edebilir miyim? Hakikat bunun hilafını ispat ettikçe öyle benceler üzerine kurulan hikmetlerin de butlanı apaşıkare görülür (İnceoğlu-Berktaş, 2011: 20). Ahmet Mithat Efendi bu nedenle hikmetlerin geçersiz olmaması için hakîm olacak kişinin önce beşerî ilimlerle donanarak allâme olması, daha sonra hikmet uğraşına girmesi gerektiğini öğütlemektedir. Fatma Aliye Hanım'ın 'Mütercime-i Meram' imzalı 23 Mart 1306 tarihli mektubunda da 'hakîm' ve 'feylesof' sözü, ele alınmıştır. Avrupalılar fiziği 'hikmet-i tabiye' diye tanımlayarak 'hakîm' yerine de 'muhibb-i hikmet' anlamında 'feylesof' unvanını kullanmışlardır. (İnceoğlu-Berktaş, 2011: 42). Ancak Ahmet Mithat Efendi'ye göre feylesof sözü hakîm'den farklıdır. Mithat Efendi sanat ve felsefe arasındaki ilişkiyi anlatırken de sanatı ciddi ve faydalı olması yönüyle önemser ve "Feylesofi bir hazinedir, roman, şiir, resim, heykeltıraşlık falanlar onun musluklarıdır. Bunlardan ne akar ise hep feylesofiden akar. Eğer bu musluklar başka bir hazineye merbût olurlar ise icrâ edecekleri şeyler hem letâfetsiz olurlar hem muzır" (İnceoğlu-Berktaş, 2011: 135) der. Böylece felsefe, sayılan tüm alanlardan daha geniş ve yönlendirici bir kavram olarak değerlendirilmiş olur. İlimlerin felsefe temelinde sınıflandırılması da bu yaklaşımı destekler.

Ahmet Mithat Efendi'den Fazıl ve Feylesof Kızına Mektuplar

Ahmet Mithat Efendi, kalem uğraşına katkı sağladığı Fatma Aliye Hanım ile mektuplaşmalarında 'Hakîm ve Hanım Kızım!' 'Hem âlim hem fatîn kızım!', 'Fâzıl Kızım', 'Feylesof Kızım Efendim Hazretleri' gibi hitaplarla onu filozof sınıfına layık görür. Hatta kendisine hediye edilen işlemeli yastık hakkında Fatma Aliye Hanım'a "Yastığı işlemek kadınlık değil sanat göstermek için ha? Bu sözü de pek beğendim. Evet! Siz hem edîp, hem feylesof, hem de artistsiniz. Evvela insan edîp ve feylesof olmalı ki artist de olsun." (İnceoğlu-Berktaş, 2011: 103) diyerek onu över. Yine Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım'ın Euler'den yaptığı mektup çevirisi üzerine "İfademiz" başlığı altında onun düşünce dünyasının genişliğini takdir eder:

"Meram romanının tercümesine duhûl edenler nerede? Kemal-i ehemmiyetle dikkat buyurmalı ki bir roman tercümesi hevesi insanı nerelere kadar vurduruyor. Mütercime-i Meram derken bir Müşerrih-i feylesofa nail olduk. Var olsun! Hak-ı Teala hazretleri feyzini artırsın. Sair sahibat-ı kalem olan nisvanımız dahi Aliye Hanım Efendi hazretlerinin bu himmetlerinden teşvik eylesinler" (Ahmet Mithat Efendi, 1890:5).

Tüm bu övgülerine rağmen Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım'ın felsefe ile doğrudan uğraşını uygun görmez. “Siz felsefe-i Kuraniye ile feylesof bir kadınsınız.” (İnceoğlu-Berktaş, 2011:119) diyerek onun inancını kimsenin bozamayacağını bilse de Descartes, Spinoza, Pascal, Darwin gibi isimleri anarak bu felsefecilerin insanı yormaktan başka bir çözüm bulamadıklarını düşündüğünü anlatır. 19 Ağustos 1309 tarihli mektupta “Fakat size daha şimdiden söyleyeyim ki sizin bir felsefî âsârınız meydana çıkmasına ben pek güç razı olabilirim. Hatta paşa pederimiz hazretlerinin dahi reyini istihsal etmeyince kendi reyime bile emniyet edemem. Malum o bizde felsefeye hala dinsizlik nazarıyla bakılıyor.” (İnceoğlu-Berktaş, 2011:133-135) diyerek Batı'nın materyalist felsefesi ile dinin inkâr edildiği durumlara işaret ederek onun daha açıklanabilir alanlarda kendini yetiştirmesini öğütler. Bu fikirler üzerine Fatma Aliye Hanım'ı *Namdar-an-ı Zenan-ı İslamiyan*'da ele alınan kadın biyografileri için malzeme bulmaya teşvik eden Ahmet Mithat Efendi, onu İslam, kadın ve felsefe tarihi yazıcılığına yönlendirmiş olur (Oylubaş, 2014: 197).

20 Teşrin-i Sani 1309 tarihli mektupta “... zira felâsife şuara gibi ‘yekûlûne bi-elsinetihim mâ-ley-se fi kulûbihim’⁵ değildir.” (İnceoğlu-Berktaş, 2011: 148) diyerek felsefede somut yargılara varılamadığı; 6 Kanun-i Sani 1311 tarihli mektupta da felsefe ile uğraşanların fikirlerinin kiminin haklı kiminin haksız görülmesine bir çözüm bulunamayacağı dile getirilir. Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım'ın felsefe ile uğraşması hâlinde kimi tarafından övüleceğini, kimi tarafından da mağlubiyetinin bekleneceğini hatırlatır. 10 Kanun-i Sani 1311 tarihli mektupta felsefe ile uğraşanlar için “Hem herkes galiptir, hem herkes mağlup” demesi bu yüzdendir. (İnceoğlu-Berktaş, 2011: 334). Çünkü felsefenin tarih gibi tek bir gerçeği yoktur. Felsefede gerçek kavramı dahi tartışmalıdır.

Osmanlı Kadınının Felsefe Tarihi Yazımı

Fatma Aliye Hanım, *Teracim-i Ahval-i Felasife* adlı eseri ile felsefe tarihine katkıda bulunmuştur. Bu eser ilk olarak *Hanım Kızlara Mahsus Gazete*⁶’de 2-38 sayıları arasında 11 Mart 1315/11 Zilkade 1316 tarihlerinde tefrika edilmiştir. Fatma Aliye Hanım ve Ahmet Mithat Efendi arasındaki 14 Teşrin-i Sani 1309 tarihli mektupta *Teracim-i Ahval-i Felasife* adlı eserin bölümlerinden bahsedilir. Fatma Aliye Hanım eserde ilk başta, biyografilere yer verip daha sonra mütekellimîn ve kelim ilmine geçmiştir. Ahmet Mithat Efendi mektupta bu bölümde felsefe tarihinden çıkıldığına ve mesleklerden bahsedildiğine işaret eder. Hatta Fatma Aliye Hanım'ın bu kitabı felsefenin usullerini öğretmek, ‘maddiyun’u reddetmek, felsefe tarihi yazmak amacıyla mı oluşturduğunu sorgulayarak ona plan yapmasını önerir. Ahmet Mithat Efendi; Aguste Comte, Pascal, Spinoza gibi isimleri sayarak onların eserlerini okuduğunu belirtir. Ancak bu eserler için “Başlangıçları muhayyir-i ukûl olacak derecelerde muntazam ve müdekkikâne olduğu hâlde sonları güdük!” (İnceoğlu-Berktaş, 2011: 140) der. Tüm bu uyarılarına rağmen Fatma Aliye

⁵ Onlar dilleriyle kalplerinde olmayan şeyi söylemektedirler (İnceoğlu-Berktaş, 2011: 148).

⁶ *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin ekidir.

Hanım'ı felsefeden uzak tutmak için ne yapsa başaramayınca ona refakat etmek zorunda kalır.

Ahmet Mithat Efendi'nin Fatma Aliye Hanım'a önerdiği planda ilk olarak felsefenin mahiyetini tarif etmek vardır. İkinci olarak filozofların 'şümûl ve taallukatı meselesi' yani hukuk felsefesi, tarih felsefesi, din felsefesi bölümleri üzerinde düşünülmesi söz konusudur. Üçüncü olarak teklif edilen planda felsefe tarihi detaylandırılmalıdır. Fatma Aliye Hanım'ın *Teracim-i Ahval* diye hazırladığı notlar bu bölüm için uygundur. Ahmet Mithat Efendi'nin uyarılarından biri de kelâm ilminin bu bölüme katılmasıdır. Ancak eserin buraya kadarki kısmına bakıldığında Fatma Aliye Hanım'ın onun sözünü dinlememiş olduğu görünür. Mithat Efendi tarafından dördüncü olarak felsefi sistem yani mesâlik-i hükemânın yazılması önerilmiştir:

“Felsefe yalnız Eflatun’un teizm ve Aristo’nun natüralizm mesleklerinden ibaret değildir ya? Haniyâ ateizmler, üniteizmler, monoteizmler, politeizmler, realizmler, pozitivizmler falanlar falanlar nerede? Bizim cisim ve cevher ve araz bahisleri felsefeden mi madûdlardır? Heyhât! Bunlar adeta fizik mesailindendir. Ruh idare-i cüz’iye, külliye falan felsefeden mi madûdlardır” (İnceoğlu-Berktaş, 2011: 141)

Böylece felsefenin alanının daha geniş olduğu, çok yönlü düşünmek gerektiği ortaya konulmuştur. Ayrıca tasavvufun felsefeden uzak olamayacağına da işaret edilir. *Teracim-i Ahval-i Felasife*'de geçen kelâm bahsi için tasavvufa değinilir ve İslam felsefesini zahiri ve batınî diye ikiye ayırmak gerektiği vurgulanır.

Ahmet Mithat Efendi bu çalışmada eksik olarak felsefenin 'epoque' yani devirlerine dikkat edilmediğini açıklar. Yunanlardan önce Çin'in Konfüçyüs, İran'ın Zend Avista, Hindistan'ın Veda ve Eski Mısır'ın meslekleriyle felsefenin tarih öncesi kısmının oluştuğu; bunlara yer verildikten sonra Yunanlıların felsefe devirlerini ikiye ayırmak gerektiğini belirtir. Önce Latin devrine sonra Nasrâniyet devrinden neo-platonisyonlar devrine geçip Yeni Felatunilik ile İncillerden iktibas edilerek Nasrâniyet'nin hikmetine başvurmak gerektiğini söyler. Mutezile Ehl-i Sünnet, Eş arî ve Maturidî tartışmalarından sonra da İslam felsefesine değinip İbn-i Sina ile Doğu, İbn'ür Rüşd ile Batı'yı ele almak; Avrupa felsefesinden Protestanlığın ortaya çıkışına kadar ve Fransız İnkılabından yaşanan güne kadar konunun getirilmesi gereğine değinir (İnceoğlu-Berktaş, 2011: 141). Ahmet Mithat Efendi bu planı çizmeden önce Fatma Aliye Hanım'ın *Teracim-i Ahval-i Felasife*'yi birinci; *Tedkik-i Ecsam*'ı da redd-i maddiyun hakkında ikinci eser olarak planlamış olduğunu düşünmediği için bu yorumları yapmış olmalıdır. Ancak onun devirler konusundaki söylemleri isabetlidir.

“Muallime-i Fezailpenahımız Üstad-ı Muhterememiz İsmetli Fatma Aliye Hanımefendi Hazretlerinin Makale-i Hakimaneleridir” başlığıyla *Hanımlara Mahsus Gazete*'de tefrika edilmiş ve sonradan *Teracim-i Ahval-i Felasife* adıyla kitaplaşmış yazılarında felsefe kavramı ve filozoflar, kelâm meseleleri

tartışılmaktadır. Fatma Aliye Hanım, Yunan filozoflarını ve İslam filozoflarını iki grupta ele almıştır. Felsefenin doğuşunu Tales ile başlatır. (Fatma Aliye Hanım, 1899a: 2) Tales, Fisagoros, Embuzoklis, Bukrat, Lusib, Demokrit, Sokrat isimlerine yer verir. Eflatun, Aristo, Antisten, Diyojen, Epikür, Oklidis, Arşimet, Zenon'un biyografisine kısaca değinir. Yine; Revakiyyun, Kelbiyyun mezheplerine, Pompee, Diskorides, Calinos, Aleksandr Afrodıs, Tamestiyas adlı filozofların ismi geçer. Neoplatonisyenleri ele alarak en ünlüsü Julianus Apostata'dan bahseder. Tarihin ulaşmadığı zamanlar ve mitoloji kaynaklı düşüncelerin benimsendiği Orfe mezhebini de çalışmasına katar. Aristo'yu ilk, Farabi'yi ikinci, İbn-i Sina'ya üçüncü hoca unvanına layık görür.⁷

Fatma Aliye Hanım, İslamiyet'te felsefenin ortaya çıkışını Me'mun zamanına dayandırır. İbn-i Sina, İbn-i Bacce, İbn-i Rüşd gibi filozoflara değinir. Averroizm mezhebinden söz ederek Draper'den bahseder. Avrupa tarihinde bu mezhebin ve İbn-i Rüşd'ün yer almasına dikkat çeker. Onu dinsizlikle suçlamalarına karşılık "feylesoflara mahsus olan din mevcudatı tederrüs ve talimdir. Çünkü Cenab-ı Hakka edebileceğimiz en büyük ibadet onun asarını tanıtmaktır" (Fatma Aliye Hanım, 1899b:2) diyerek felsefe ve din arasındaki ortaklığı hakikati arama noktasında birleştirir. Eserde mezheplerin 73 fırkaya ayrıldığı ifade edilmiştir. Fatma Aliye Hanım kendi içlerinde de bölünmüş olan 8 büyük fırkadan bahseder: Mutezile, Şia, Havaric, Mürcie, Neccariye, Cebriye, Müşebbihe, Naciye. (Fatma Aliye Hanım, 1899c, s. 1) Görüldüğü üzere *Teracim-i Ahval-i Felasife*, hem biyografik hem de felsefe kavramlarının ve mezheplerin de tarihini anlatan önemli bir kaynaktır.

Fatma Aliye Hanım'ın *Tedkik-i Ecsam* adlı eseri ise 2 Ramazan - 28 Zilkade 1317 yılları arasında *Hanımlara Mahsus Gazete*'de tefrika edilmiştir. Fatma Aliye Hanım bu eserinde ruh kavramı, materyalizm, cisim, atom, idealizm, sofizm, vahdet-i vücud konularına değinmiştir. Materyalistlerin ruh, madde kavramlarını açıklayamadan inkâr etmelerine karşı çıkar. Cisim konusunda Meşşailere ve İşrakilere değinir. İnsan aklının acziyetini kabul ettiğini açıklar. Bu acziyet yüzünden ruhaniyetin inkâr edilemeyeceğine inanmaktadır. Böylece materyalizme karşı olduğunu da vurgulamış olur. Sofistleri de eşyanın gerçeğini reddetmeleri yüzünden eleştirir (Oylubaş, 2014). Ahmet Mithat Efendi'nin FA-Evr-21-113 kayıtlı tarihsiz mektupta "cisim bahsi" ile kastettiği şey Fatma Aliye Hanım'ın *Tedkik-i Ecsam* adlı eseri için yazdıklarıdır. Fatma Aliye Hanım her iki eserinin de felsefe tarihi olmasının yanı sıra felsefe kitabı olarak da okunabileceğini dile getirmektedir. Bu konuda Ahmet Cevdet Paşa'nın hakkını teslim etmek gerekir.

⁷ *Teracim-i Ahval-i Felasife* adıyla basılmış eseri Ali Utku ve Uğur Köroğlu Latin harflerine çevirerek yayına hazırlamıştır. Detaylı bilgi için Fatma Aliye'nin 23 Mart 1899-8 Aralık 1899 tarihleri arasında *Hanımlara Mahsus Gazete*'de "Muallime-i Fezailpenahımız Üstad-ı Muhterememiz ismetli Fatma Aliye Hanımefendi Hazretlerinin Makale-i Hakîmaneleridir" başlığıyla 2(204)-38(240) sayılarındaki tefrikaya bakınız. Bu çalışmada tefrikadan yararlanılmış olup özel isimlerin yazılışı konusunda Latin harfe çevrilmiş metin üzerinden fikir birliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Fatma Aliye Hanım'a özel hocalardan aldırıldığı dersler ve daha sonra kendisinin kızıyla bizzat ilgilenmesi onun düşünce dünyasını genişletmiştir.

Sonuç

Fatma Aliye Hanım'ın felsefe tarihi yazımında tenkit edileceği bir konu vardır; o da felsefenin doğuşunun Babil, Hindistan, Mısır kaynaklı olduğunu söylemesine rağmen bu düşünceyi temellendiremeyip *Teracim-i Ahval-i Felasife*'de Yunan filozoflarla biyografisine başlamasıdır. Felsefenin ne olup ne olmadığı, mahiyeti, doğuşu hakkındaki tartışmalar ve dönemlere ayrılması tüm çalışmalarda esastır. Genelde felsefe tarihlerinde takip edilen usul bu şekildedir. Orhan Sadeddin'in *Felsefe Tarihi Usulü*'nde de filozoflara, görüşlerine ve ekollerine dair bilgi toplanıp felsefe tarihi oluşup oluşmayacağını sorgulanmasına çekilen dikkat hatırlanmalıdır. (Orhan Sadeddin, 1930: 5) O, filozofların felsefe tarihçilerini aşağı görmelerini ve bunun sebebini de 19. yy.'a hâkim olmuş tarihselcilik kuramıyla açıklar. Felsefenin aradığı hakikat ile tarihin dahi yorum olması bu anlamda farklılaşır. Buna rağmen felsefe tarihinin sistemleşmesinin bir felsefi kanaatle mümkün olması önem arz eder. Fatma Aliye Hanım'ın felsefenin bir kültür sahası olarak ele alınacağı, lisanî-tarihî usul (malzemeyi toplarken) ile ruhiyat (filozofların ferdi hususiyetlerinde) usullerden de yararlanarak problem tarihini esas almış olduğu söylenebilir. Böylece yazdıkları biyografik felsefe tarihinden daha fazlasıdır. Mesela Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinde Doğu felsefesine değinmesi Doğu'yu eleştiren Batı'ya müdafaa içindir. Ahmet Mithat Efendi'nin kendisine 'feylosof kızım' hitabına yakışır sözlerinin dayanağı da bu doğrultudadır. Sadece *Teracim-i Ahval-i Felasife*'de Fatma Aliye Hanım'ın Yunanlılardan önce felsefenin doğduğu fikrinin desteği eksik görünmektedir. Buna rağmen onun yazımında bir felsefi eleştiri yaklaşımı gözlenir.

Felsefe her yerde hakikati arar. Fatma Aliye Hanım'ın yetişme tarzında İslamiyet'in rolünün büyük olması ile Ahmet Mithat Efendi'nin onun üzerindeki etkisi de önemlidir. İslami değerlerde dahi hakikati arayarak ve dinin sorgusunu yaparak onu âdetlerden ayırması Mithat Efendi gözünde Fatma Aliye Hanım'ı İslami düşünür rolüne de sokmuştur. Gerek *Nisvan-ı İslam*'da gerek diğer eserlerinde de kadın şeyhaların varlığına değinmesi İslam dünyasının ilk zamanından beri aydınlanmacı bir düşünce yapısına sahip olduğuna inandığını desteklemektedir. Fatma Aliye Hanım Batı'ya karşı geri kalmış bir toplum olmadıklarını dile getirirken kendisi de Mithat Efendi'nin hegemonik yaklaşımıyla idealleştirdiği Osmanlı'nın ilk kadın felsefe tarihi yazarı olduğunu gösterir. Fatma Aliye Hanım felsefe tarihçisi olarak kaynaklarda adı geçmese de, Türk İslam toplumunun sahip olduğu değerleri aşağı gören milletlere yazdıklarıyla aksini ispat etmek istemesiyle, bir Osmanlı kadınının kalemını felsefe üzerinde de görünür kılmıştır.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi, (1890, 27 Eylül). İfademiz. *Tercüman-ı Hakikat*, (3664), 5-6.
- BAYRAKDAR, M. (1988). *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇUBUKÇU, İ. A. (1973). İslam Medeniyeti ve Düşüncesinin Batı Âlemine Tesiri, *D.İ.B. Dergisi*. Ankara 13(1).
- Fatma Aliye Hanım, (?), Atatürk Kitaplığı FA-Evr-21-113 nolu evrak.
- Fatma Aliye Hanım, (1899a, 23 Mart/11 Mart 1315/11 Zilkade 1316). Muallime-i Fezailpenahımız Üstad-ı Muhterememiz İsmetli Fatma Aliye Hanımefendi Hazretlerinin Makale-i Hakimaneleridir. *Hanımlara Mahsus Gazete-Hanım Kızlara Mahsus Gazete*, (2), 2-3.
- Fatma Aliye Hanım, (1899b, 6 Temmuz/24 Haziran 1315/27 Safer 1316). Muallime-i Fezailpenahımız Üstad-ı Muhterememiz İsmetli Fatma Aliye Hanımefendi Hazretlerinin Makale-i Hakimaneleridir. *Hanımlara Mahsus Gazete-Hanım Kızlara Mahsus Gazete*, (18), 1-2.
- Fatma Aliye Hanım, (1899c, 3 Ağustos/22 Temmuz 1315/26 Rebiyülevvel 1316). Muallime-i Fezailpenahımız Üstad-ı Muhterememiz İsmetli Fatma Aliye Hanımefendi Hazretlerinin Makale-i Hakimaneleridir. *Hanımlara Mahsus Gazete-Hanım Kızlara Mahsus Gazete*, (20), 1-2.
- Fatma Aliye Hanım, (2006). *Teracim-i Ahval-i Felasife*. Ali Utku, Erol Köroğlu (Yay.haz.),. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Fatma Aliye Hanım, (2009). *Tedkik-i Ecsam*, Ali Utku, Arzu Ekinci (Yay. haz.). Konya: Çizgi Kitabevi.
- GÖRKAŞ, İ. (2010). Ahmet Mithat Efendi ve Hikmet-i Cedide, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] (44), 65-80.
- İNCEOĞLU, F. Samime; Z. S. Berktaş (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Orhan Sadeddin (1930). *Felsefe Tarihi Usulü*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- OYLUBAŞ, D. (2014, 24-26 Nisan). Bir Osmanlı Kadınının Kaleminden Felsefe Tarihi, VI. Uluslararası Genç Türkologlar Sempozyumu, Bişkek.
- OYLUBAŞ, D. (2014). *Fatma Aliye Hanım'ın Düşünce Dünyası*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- UYVAL, Z. (2016). *Schopenhauer'in Hikmet-i Cedidesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.